

Arkeologisk schaktningsövervakning

UPPSALA SLOTT

Schaktningsarbeten utmed långslottet

Raä 88
Uppsala slott
Uppsala kommun
Uppland

Linda Qviström & Anna Ölund

Arkeologisk schaktningsövervakning

UPPSALA SLOTT

Schaktningsarbeten utmed långslottet

Raä 88

Uppsala slott

Uppsala kommun

Uppland

Linda Qviström & Anna Ölund

Omslagsbild

Schaktningsarbetet utmed Uppsala slotts östra flygel, det s.k. långslottet.
Fotot taget från slottets södra torn mot norr. Foto Anna Ölund, Upplandsmuseet.

Rapport 2007:21, arkeologiska avdelningen

© Upplandsmuseet, 2007

Upplandsmuseet, S:t Eriks gränd 6, 753 10 Uppsala
Telefon 018 – 16 91 00. Telefax 018 - 69 25 09
www.upplandsmuseet.se

Innehåll

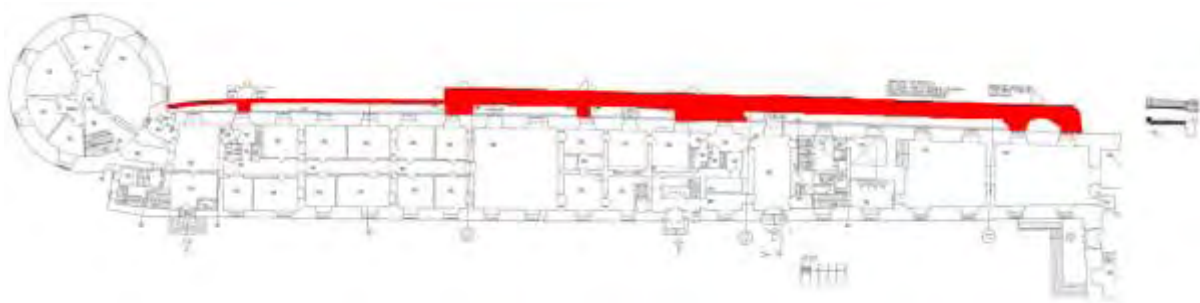
Inledning	6
Exploateringen	6
Målsättning	6
Bakgrund	7
Tidigare undersökningar	7
Metod och genomförande	7
Undersökningsresultat	8
Delsträcka 1	8
Delsträcka 2	11
Delsträcka 3	13
Sammanfattning	15
Referenser	16
Administrativa uppgifter	16
Bilaga 1. Planritningar	17

Inledning

I juni och augusti 2005 utförde Upplandsmuseets arkeologiska avdelning en schaktningsövervakning i samband med ledningsdragningar vid Uppsala slott. Arbetet skedde efter beslut av länsstyrelsen i Uppsala län (dnr 431-3364-05, beslutsdatum 2005-05-23) och utfördes av Linda Qviström och Anna Ölund.

Exploateringen

Schaktningsarbetena gjordes i samband med Statens fastighetsverks ombyggnad och upprustning av Uppsala slotts norra delar. Äldre ledningar byttes ut och nya, framför allt elledningar, grävdes ner. Bjerking's ingenjörbyrå var samordnare för hela ombyggnadsprojektet, och schaktarbetet utfördes av Sh-bygg. Till största delen skedde ledningsarbetena i tidigare grävda schakt. Bitvis företogs dock grävarbeten i tidigare orörd mark.

Figur 1. Schematisk översikt över schakten som grävdes sommaren 2005, vid längslottet, Uppsala slott.

Målsättning

Målsättningen med den arkeologiska schaktningsövervakningen var att kontrollera att grävningsarbetena pågick i tidigare grävda schakt. På de sträckor detta ej var möjligt var målsättningen att klargöra om bevarade konstruktioner eller kulturlager fanns, samt i förekommande fall dokumentera dessa lämningar.

Bakgrund

Uppsala slott är beläget på krönet av Uppsalaåsen, knappt 40 m ö h. Under Gustav Vasas tid anlades ett bastionssystem väster om den nuvarande södra flygeln (Gezelius 1990:32ff). Om- och tillbyggnader inleddes redan 1558. Efter 1572 års stadsbrand tillkom en rätvinklig sydflygel det s.k. långslottet. Det är längs denna del som 2005 års ledningsschakt grävts.

Vad som fanns på platsen före 1500-talet är något oklart. Olof Rudbeck d ä har bidragit med en mycket tidig arkeologisk dokumentation av förhistoriska gravhögar. Sannolikt har det legat ett större gravfält vid platsen för slottet (Odenchrants 1929-33:120ff).

Tidigare undersökningar

Flertalet markarbeten har företagits genom åren på slottets östra sida. Statens fastighetsverk genomförde 1993-94 renoverings- och ombyggnadsarbeten på Uppsala slott. Bakgrunden till arbetena var att bereda plats för universitetets konstvetenskapliga- och estetiska institutioner samt skapa nya lokaler åt Uppsala konstmuseum. I samband med dessa arbeten kom utvändiga schaktningar att genomföras, främst på slottets östra sida (Eriksson 2001). Det är dessa schakt som 2005 grävdes upp på nytt och breddades.

Markarbeten skedde senast i september 2006 då en ny trädgård på slottets östra sida skulle anläggas. Vid denna schaktningsövervakning påträffades endast äldre mark- och raseringslager, liksom brandlager efter 1702 års stadsbrand (Kjellberg 2007).

Metod och genomförande

Arbetet genomfördes som en arkeologisk schaktningsövervakning. I förekommande fall övervakades schaktningsarbetena på plats, i övrigt dokumenterades de redan grävda schakten. Dokumentationen utgjordes av skriftliga beskrivningar, plan- och sektionsritningar upprättade på ritfilm samt digitala foton. Planuppmätningarna gjordes för hand och med slottsväggen som utgångspunkt. Inga fynd insamlades. Ett kolprov togs som analyserades.

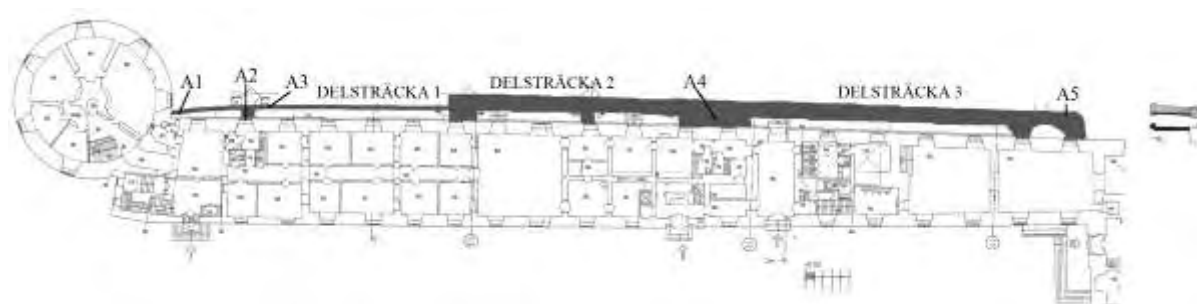
För att på ett lättgripbart och översiktligt sätt presentera de 103 m schakt som grävdes har sträckan delats in i tre delsträckor. Delsträcka 1 omfattar de första 32 m schakt (från slottets norra torn sett). Delsträcka 2 omfattar partiet mellan 32-64 m från det norra tornet och delsträcka 3 omfattar partiet mellan 64-103 m från det norra tornet.

Schaktningsarbetena påbörjades vid slottets norra torn. Schaktbredden var till en början drygt en meter och djupet 0,6 m. Den första sträckan, som grävdes för elledningar omfattade ca 32 löpmeter, grävdes i vad som antogs vara orörd mark. Schaktningarna övervakades därför inledningsvis kontinuerligt. Det visade sig dock att ett antal kablar fanns nedgrävda på platsen och att delar av det nya schaktet sammanföll med dessa. Schaktets placering justerades något för att kablarna inte skulle grävas av. Eftersom det redan tidigare schaktets på platsen och lagerbilden föreföll mycket enhetlig skedde dokumentationen fortsättningsvis i delvis redan grävda schakt. Efter de första 32 m schakt och fram till 64 m (från norra tornet) breddades schakten för att få plats med VA-ledningar. Schaktbredden uppgick på denna delsträcka till 2,2-2,5 m och djupet varierade mellan 1,0-1,6 m. I schaktet fanns dock två olika nivåer där elledningarna grävdes ned ca 0,6 m (fig 7). De rör som lades ned i marken 1993-94 syntes tydligt i den östra schaktkanten. Sträckan mellan 64-103 m från norra tornet grävdes för VA-ledningar. Schaktbredden uppgick till 2,2-2,7 m och djupet varierade mellan 1,0-2,2 m.

På sex ställen grävdes tvärschakt för att frilägga och ersätta äldre avloppsledningar som dragits genom långslottets yttermur. Tvärschaktens var 1,3-2,2 m djupa och kom att ligga intill slottets grundmur.

Undersökningsresultat

I det följande beskrivs schakten och det som framkom i dessa. För att på ett överskådligt sätt presentera de schakt som grävdes, de lager och konstruktioner som påträffades presenteras varje delsträcka för sig. Planritningar av schakten med de påträffade konstruktionerna finns i bilaga 1.

Figur 2. Anläggningarnas placering i schakten, samt de olika delsträckorna.

Delsträcka 1

Ett relativt smalt elledningsschakt grävdes från slottets norra torn utmed långslottet. Schaktet var ca 32 m långt, 1 m brett och 0,6 m djupt. Den nordligaste delen av schaktet var planerad att grävas i orörd mark. Det visade sig dock att flera odokumenterade ledningar fanns på platsen, och schaktet kom därför att endast

delvis berörda tidigare orörd mark. Lagerbilden var relativt enhetlig längs hela sträckan. Överst fanns ett 0,2–0,3 m tjockt mylligt lager som ställvis var mycket sotigt. I det nordligaste tvärschaktet syntes att detta var betydligt tjockare, ca 0,5 m, invid långslottets vägg. Under matjorden låg sandblandade rasmassor med tegel och ställvis med sot och kol. I detta lager fanns bl a fönsterglas, något enstaka fragment av kritpipsskaft, mindre bitar av djurben (matavfall) samt någon skärva yngre rödgods. Fönsterglaset var handblåst, och i flera fall syntes smältränder eller kröjsslade kanter. Fynden tillvaratogs inte.

A1 – Mur

I vinkeln mellan norra tornet och långslottet hade ledningar sedan tidigare dragits in genom yttermuren. Cement hade gjutits runtom ledningarna. Söder om detta påträffades rester efter en mur (A1) som tycktes ha varit framschaktat vid flera tillfällen tidigare. Både i norr, öster och söder hade muren skadats vid dessa tidigare schaktningar, och även murens ovansida var påverkad. Ledningar fanns lagda direkt ovanpå murresterna. Inga ursprungliga begränsningar kunde därför skönjas, men de tegelrester som fanns murade ovanpå gråstensfundamentet tydde på att riktningen avvek aningen från det nuvarande långslottets. A1 var belägen ca 1,5 m söder om slottets norra torn och framkom 0,4 m under den nuvarande markytan (42.16 m.ö.h) Alla i schaktet synliga begränsningar var skadade av tidigare schaktningar. I norr låg ett större naturstenblock som troligen tillhört konstruktionen men som rubbats ur sitt läge. Måtten på de framkomna resterna var ca 1,5 x 0,75-1,0 m.

A1 har utgjorts av ett naturstensfundament som burit upp en tegelmur. I schaktet framkom toppen av naturstensfundamet samt underdelen av tegelstenarna i det understa tegelskiftet. Teglet var mycket skadat, och de enskilda stenarna svåra att urskilja. Utifrån de fogar som syntes kan man anta att murens riktning avvikit ca 3 grader från det nuvarande långslottets mur. På grund av skadorna gick det däremot inte att avgöra om muren legat längsmed den nuvarande yttermuren eller i vinkel mot denna.

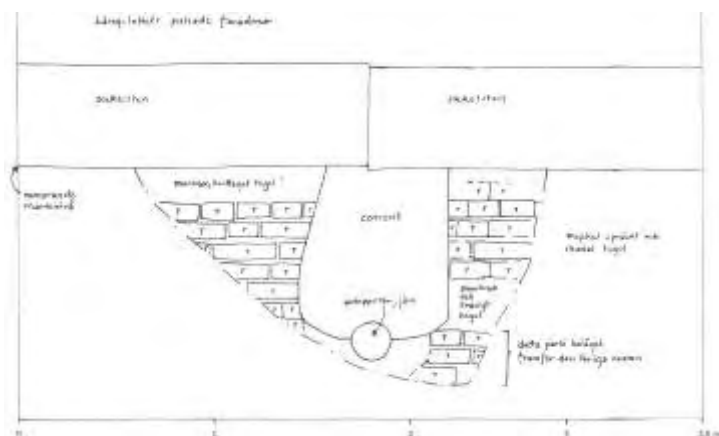
Figur 3. A1, ett skadat murparti invid slottets norra torn och långslottet (till vänster i bild). Foto mot VNV av Linda Qviström, Upplandsmuseet.

A2 – Slottets källarmur

Ungefär åtta meter söder om tornet grävdes det första tvärschaktet in emot långslottets vägg. Slottets källarmur frischaktades och ett murparti (A2) dokumenterades. Tegelmuren hade sedan tidigare genombrutits vid dragning av avloppsrör och hålet var fyllt av cement. Det översta tegelskiftet utgjordes enbart av koppar, dvs tegelstenarnas kortsidor, vilket tyder på att den synliga delen av muren haft renässansförband. Under detta skift kunde inget regelbundet mönster urskiljas. Tegelstorleken var ca 0,3 x 0,15 x 0,08 m.

Figur 4. A2, parti av långslottets källarmur. Schaktet grävdes för att avloppsledningen som syns på bilden skulle bytas ut. Närmast till höger om avloppsröret syns de tre tegelskift som var murade utanpå den övriga muren. I schaktväggen till höger om detta syns rasmassor under matjorden. Foto mot väster, Linda Qviström, Upplandsmuseet.

Figur 5. Sektionsritning av A2, del av långslottets källarmur.

A3 – Fundament

Tolv meter söder om slottets norra torn framkom ett stenfundament (A3). A3 utgjordes av tre tuktade/huggna stenblock som utgjort ett fundament, möjligen till en trappa. Fundamentets bredd var ca 2,2 m. Blocken var 0,7 m breda och uppskattningsvis ungefär lika långa (de framkom inte i sin helhet i schaktet). Ovensidan av blocken var relativt slät, och på det nordligaste av dem fanns fastsittande murbruk. Mellan blocken fanns bruk, tegelbitar och mindre stenar. Det

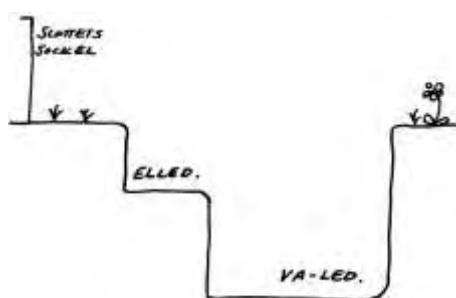
mittersta blocket tycktes något rubbat ur sitt ursprungliga läge. En kabel i plaströr låg direkt på blocken i schaktets längdriktning.

Figur 6. A3 utgjordes av ett stenfundament, troligen till en trappa. Ovanpå blocket längst till höger i bild fanns fastsittande murbruk. Foto mot väster, Linda Qviström, Upplandsmuseet.

Delsträcka 2

Det elledningsschakt som löpte från norra tornet och 32 m söderut, längsmed långslottet utvidgades för nedläggning av VA-ledningar samt övriga el- och fiberoptikkablar. Denna delsträcka 2, löpte 32-64 m från slottets norra torn. Schaktet grävdes i två olika nivåer, där elledningarna lades ned ca 0,9 m från slottets fasadsockel på ett djup av 0,6 m. Intill elledningsschaktet grävdes här djupare och bredare för nedläggning av VA-ledningar. Detta schakt var 1,5 m brett och 1,6 m djupt (fig 7).

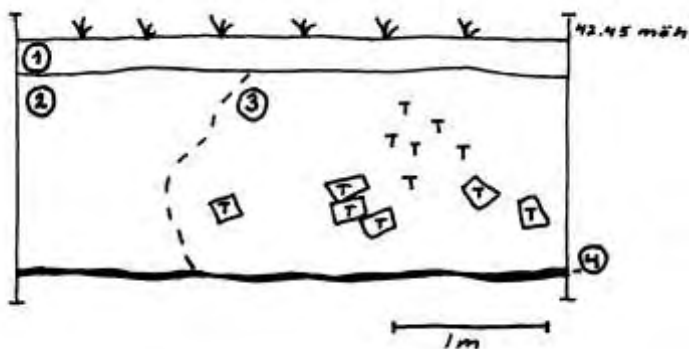

Figur 7. Principskiss för schakten delsträcka 32-64 m från slottets norra torn.

I schaktkanten in mot slottets fasad observerades stora stenblock (ca 1 x 0,7 m) utefter en 9 m lång sträcka, mellan 35-44 m från norra tornet. Stenblocken låg direkt under matjorden som var ca 0,15 m tjock. Troligen tillhör dessa stenar slottets grundstenar.

På de partier som inte var störda av tidigare grävningens arbeten sågs ett raseringslager. Lagret var mellan 1,4-1,7 m tjockt och utgjordes av omblandad brun

sand med inslag av krossat tegel, bruk, fönsterglas samt enstaka fragment av djurben och skärvor av yngre rödgoods. Under raseringslagret fanns en kraftig kollins och därunder åsgrus. Kollinsen och raseringslagret är sannolikt resterna efter 1702 års brand (fig 8).

Figur 8. Sektionsritning över lagerföljden 48 - 51 m ifrån slottets norra torn. 1: Matjord. 2: Omblandad brun sand med inslag av tegel och fönsterglas. 3: Gråbrun lerig sand med tegel, bruk, grus och sten. 4: Brandlager av kol och sotblandad sandig lera. Under detta åsgrus.

På tre ställen utmed denna delsträcka utvidgades schakten in mot slottets fasad. Vid två av dessa gropar påträffades endast slottets grundstenar och inga sektioner upprättades. Vid den tredje gropen påträffades en avloppstrumma i tegel, A4.

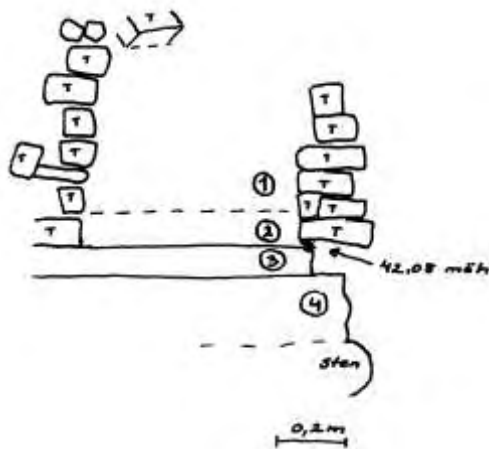
A4 – Avloppstrumma i tegel

En avloppstrumma i tegel (A4) påträffades 59 m från slottets norra torn, 8 m norr om långslottets stora trappa. Den hade redan påträffats vid den arkeologiska schaktningsövervakningen 1993-94 (Eriksson 2001:122f). Vid samma tillfälle påträffades även en åskledare. Denna hittades inte vid 2005 års undersökning. Av avloppstrumman kunde en större del dokumenteras än under schaktningsövervakningen 1993-94. Trumman var skadad och av dess välvda överbyggnad fanns endast "väggarna" bitvis bevarade. Den var byggd av stortegel med måtten 0,15 x 0,08 x 0,3 m. Trummans "golv" var prydligt lagt och 1,7 x 1,2 m framkom i schaktet (fig 11 och bilaga 1). Trummans "väggar" var till stora delar helt borta. Endast en liten del fanns bevarat mot öster i schaktet. Den norra "väggen" var lagd i 7 skift varav 4 skift troligen legat över mark.

Figur 9 och 10. Avloppstrumman i tegel, A4. Vänstra fotot är taget mot södra tornet. Högra bilden visar trumman i sektion mot norr. Foto Anna Ölund, Upplandsmuseet.

Avloppstrumman är sannolikt tillkommen vid mitten av 1700-talet då slottet restaurerades. År 1761 byggdes bl.a. *"tvänne hvälvda trummor murade under jorden"* (Busser 1773:137).

Figur 11. Avloppstrumman i sektion, ritad mot öster.

Delsträcka 3

Utefter delsträcka 3 dvs. 64 - 103 m från slottets norra torn var schaktet 2,8 m brett och djupet varierade mellan 0,95-2,2 m. Utefter delsträckan grävdes två större gropar som kom att ligga intill slottets grundmur. Den ursprungliga lagerbilden var mycket störd av tidigare grävarbeten.

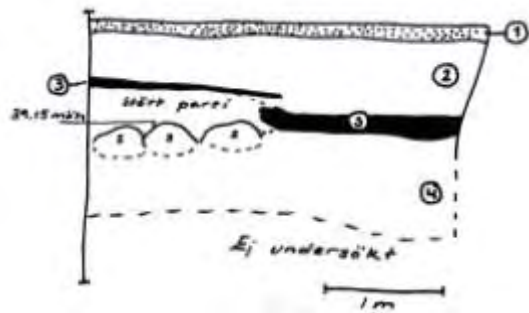
A5 – Mur

I schaktet 100 m söder om slottets norra torn framkom en rest av en gråstensmur. Den delen av muren som stack fram i schaktet var ca 3,5 m lång och 1,4 bred. Cirka 0,6 m av murens höjd var synlig i schaktet. Sannolikt fortsätter muren utanför schaktkanten åt söder och öster, samt på djupet. Muren utgörs av en kalkbruksbemängd yta med ett fåtal större stenblock 0,4 x 0,4, med inslag av mindre sten 0,1 m i diameter. Inget tegel fanns i murbruket. Murens ovandel var skadad av ledningsdragningar.

Figur 12 och 13. Murresten A5 schaktas fram, foto mot söder. I bakgrunden ses slottets södra torn. Högra fotot visar den kalkbruksbemängda murresten som täckts med ledningar. I sektionen skymtar även brandlagret som troligen är från branden år 1572. Foton Anna Ölund, Upplandsmuseet.

Murens ursprungliga form och riktning är mycket svårt att avgöra. Muren tycks dock löpa något snett i relation till långslottets och avviker från slottets nuvarande fasad mellan 3-5 grader. Ett lager kol och sotblandad lerig sand observerades i sektionen ovanpå muren (fig 13). Detta brandlager kunde även ses i intilliggande sektion som inte var störd av rördragning. Ett kolprov togs från lagret ovanpå muren och ^{14}C -analysen visade på en datering till 395 ± 35 BP (Ua 24997). Dateringen visar att kol och sotlinsen troligen kan härledas till 1500-talets mitt. Det ligger nära till hands att anta att lagret uppstått i samband med stadsbranden som även drabbade Uppsala slott år 1572.

Figur 14. Sektionsritning av muren, A5. 1: Grusgång. 2: Lucker brunrå lerig sand med inslag av tegel. 3: Brandlager av kolbemängd lerig sand med inslag av krossat tegel. 4: Muren som utgörs av vitt-orange kalkbruk med fastsittande stena av olika storlek. Murens tjocklek ej fastställd, då partiet inte är undersökt.

Att säga något om murens ursprungliga funktion låter sig svårligen göras. Möjligen är den en rest efter den mur som fanns på platsen före långslottet byggdes, vilket skedde efter 1572 års brand.

Sammanfattning

Under sommaren 2005 genomförde Upplandsmuseets arkeologiska avdelning en schaktningsövervakning utmed långslottet på Uppsala slott. Sammanlagt grävdes 103 löpmeter schakt för el- och VA-ledning. Schaktningsarbetet företogs till största delen tidigare grävda schakt och endast bitar av orörd mark kom att påverkas. Förutom sektioner med bevarade kulturlager, främst raseringslager dokumenterades fem påträffade konstruktioner. A1 utgjordes av resterna efter ett naturstensfundament som burit upp en tegelmur. En mindre del av slottets källarmur, A2, påträffades. Tolv meter söder om slottets norra torn framkom ett fundament (A3) som möjligen tillhört en trappa. I skriftliga källor från 1761 omtalas murade trummor under jorden. Resterna efter en av dessa avloppstrummor i tegel påträffades (A4). Ytterligare en rest efter en gråstensmur påträffades ca 100 m från slottets norra torn (A5). De rester efter olika konstruktioner som påträffats var fragmentariska och har störts av flertalet ledningsdragningar. Samtliga påträffade lämningar är sannolikt från mitten av 1500-talet till mitten av 1700-talet.

Referenser

- Busser, JB. 1773.* Utkast till beskrifning om Upsala, del I. Faksemilupplaga Uppsala 1979. Uppsala.
- Eriksson, H. 2001.* Uppsala slott. Dokumentation i samband med ombyggnaden av södra flygeln 1993-1994. Upplandsmuseet. Uppsala.
- Gezelius, L. 1990.* Något om slottets äldre historia. I Uppsala slott. Vasaborgen. Stockholm.
- Kjellberg, J. 2007.* Uppsala slott - Landshövdingens trädgård. Arkeologisk schaktningsövervakning. Rapport 2007:05. Upplandsmuseet. Uppsala.
- Odenrants, R. 1929-33.* Ett gravfält vid Slottsbacken i Uppsala. Upplands Fornminnesförenings Tidsskrift. Häfte 43. Uppsala.

Administrativa uppgifter

- Plats:* Uppsala slottsområde, Uppsala kommun
RAÄ nr: 88, Uppsala stad
Undersökningstyp: Schaktningsövervakning
Orsak: Schaktningsarbeten i samband med ledningsdragningar
Undersökningsperiod: 14/6-20/8 2005
Höjdsystem: Uppsala kommuns
Arkeologer, Upplandsmuseet: Linda Qviström och Anna Ölund
Upplandsmuseets dnr: Ar-435-2005
Upplandsmuseets projektnummer: 8156
Beställare: Statens fastighetsverk
Länsstyrelsens dnr: 431-3364-05 (beslutsdatum 2005-05-23)

Bilaga 1. Planritningar

Planritning över schakten längsmed långslottet. Grävningsarbetet startade vid slottets norra torn, vilket medfört att ritningen liksom måttangivelser skett med norra tornet som referens.

